УДК 371+821.512.14

К.С. Фәтхуллова

ЯҢА ШАРТЛАРДА ТУГАН ТЕЛ УКЫТУЧЫСЫНЫҢ МЕТОДИК ЭШЧӘНЛЕГЕ

Статья посвящена исследованию вопросов повышения результативности обучения татарскому языку в общеобразовательных школах в условиях реализации ФГОС, а также рассмотрению методических компетенций, которыми должен владеть современный учитель.

Ключевые слова: современная школа, педагогические требования, инновации в обучении, татарский язык, проектирование урока.

Федераль дәүләт белем бирү стандарты (алга таба – ФДББС) – дәүләт аккредитациясенә ия булган башлангыч, гомуми, төп гомуми, урта гомуми, урта һөнәри белем бирү оешмалары тарафыннан төп укыту программаларын гамәлгә куйганда мәҗбүри рәвештә үтәлергә тиешле дәүләт таләпләре җыелмасы [Шәмсетдинова, б. 12]. ФДББС-ны гамәлгә кую чорында мәгариф өлкәсендә эшләүче белгечләрдән түбәндәге гомуми компетенцияләргә ия булу таләп ителә: сәяси һәм социаль компетенцияләр (җаваплылыкны үз өстеңә алу, дөрес карар кабул итә белү); күпмәдәниятле җәмгыятьтә яшәү шартларын ачык күзаллау; эштә һәм җәмәгать урыннарында төрле катлам вәкилләре белән телдән һәм язмача аралашуга әзер булу; интернет һәм массакүләм мәгълүмат чараларында урын алган хәбәрләргә тәнкыйть күзлегеннән карый белү; һөнәри яктан да, шәхси яктан да үсеш алуга, методик осталыкны һәм иҗади активлыкны арттыру, гамәли эшчәнлекне камилләштерүгә омтылу, белем бирү өлкәсендәге үзгәрешләрне алдан тоеп эш итү. Болардан тыш, яңа шартларда мәктәп укытучыларыннан билгеле бер педагогик осталыкларга ия булу да мөһим таләпләрдән санала. Фәнни-методик хезмәтләрдә аларның түбәндәге төрләре күрсәтелә:

– оештыру осталыклары (укучыларны берләштерү, танып белү эшчәнлегенә тарту, эшкә нәтиҗә ясау);

– дидактик осталыклар (дәрес материалын эзлекле итеп аңлату, укучыларның танып белү активлыгын арттыру, күрсәтмәлелектән файдалану);

– перцептив осталыклар (психологик күзәтүчәнлек, укучыларның эчке халәтендәге үзгәрешләрне күрә белү, психик үзенчәлекләрен исәпкә алу);

– суггестив осталык (укучыларга эмоциональ тәэсир күрсәтә алу);

– тикшеренү осталыгы (педагогик ситуацияләргә һәм укыту процессына объектив бәя бирү);

– фәнни-танып белү осталыгы (үз өлкәндә фәнни белемнәргә ия булу).

Гомумән алганда, бүгенге көндә балаларга татар теленнән белем бирүче укытучылар үзләренең методик эшчәнлекләренә үзгәрешләр кертү һәм дәресләрне яңача үткәрүне төп эшләре дип кабул итәләр. Татар теле дәресләрен заманча планлаштыру һәм үткәрү өчен, укытучы үзендә билгеле бер методик компетенцияләр булдыру юнәлешендә системалы эш алып барырга тиеш. Аларга түбәндәге осталыклар карый:

– «укытучы-укучы» системасы белән идарә итә белү (максат-бурычларны билгеләү, белем бирү процессын оештыру һәм нәтиҗәләрне бәяләү);

– укучыларга мөстәкыйль белем алу өчен шартлар булдыру (укытучы – ярдәмче, тьютор, юл күрсәтүче);

– импровизациягә сәләтле булу (дәрес барышында аңа үзгәрешләр кертә алу);

– белем бирүнең сыйфатын яхшырту һәм эшнең нәтиҗәлелегенә ирешү;

– шәхескә юнәлтелгән педагогик технологияләрдән файдалана белү.

Димәк, бүгенге көн татар теле укытучысы үз эшчәнлеген белем бирүнең сыйфатын яхшыртуга, белем бирү стандартларында билгеләнгән дәрәҗәгә ирешүне тәэмин итүгә, педагогик бурычларны мөстәкыйль хәл итүгә юнәлтергә тиеш [Халилова, с. 16].

ФДББСда билгеләнгәнчә, урта гомуми белем бирүнең методологик нигезен системалы-эшчәнлекле юнәлеш тәшкил итә, шуңа күрә барлык предметларны, шул исәптән туган телләрне укыту да аның нигезендә алып барыла [Громова, с. 4]. Әлеге юнәлешнең төп эчтәлеге түбәндәгеләрдән гыйбарәт: укучыларда җәмгыять таләпләренә, мәдәниятләр дуслыгы принципларына җавап бирә торган шәхси сыйфатлар тәрбияләү; укучыларның шәхес буларак һәм социаль үсешен тәэмин итә торган технологияләрдән файдалану; белем бирүнең төп нәтиҗәсе итеп укучыларда универсаль уку гамәлләре, дөньяны танып белү күнекмәләре булдыруны билгеләү; укучыларның социаль үсешенә ирешү өчен, белем бирү эчтәлегенә, уку эшчәнлеген оештыру алымнарын төрләндерүгә төп игътибарны юнәлтү; укучыларның яшь һәм психологик үзенчәлекләрен, аралашу формаларын, иҗади потенциалын исәпкә алып эш итү; дәресләрдә танып белүнең актив формаларыннан файдалану (модельләштерү, чагыштыру, системалаштыру, анализлау, күзәтү ясау һ.б.); рефлексия (гомуми яки индивидуаль нәтиҗә) өчен, шартлар булдыру (эшчәнлекнең нәтиҗәләренә үзбәя бирергә өйрәтү); белем бирү баскычларының эзлеклелеген тәэмин итү.

Алга таба туган телләргә өйрәтүнең гомумдидактик принципларын ачыклап үтик: укытуның шәхескә юнәлтелгән булуы принцибы; укытуны иҗади процесс буларак оештыру принцибы; укытуның эшчәнлекле юнәлештә алып барылуы принцибы. Алардан чыгып, методик принциплар билгеләнә: укытуның аралашуга юнәлтелгән булуы принцибы;

телне мәдәниятара аралашу чарасы буларак үзләштерү өчен, укытуны реаль шартлардагы аралашуга якынайту принцибы; укучыларның ана теленнән алган белемнәреннән, этномәдәни күнекмәләреннән файдалану принцибы.

Шуны да әйтеп үтәргә кирәк: мәгариф өлкәсендә нинди генә реформалар үткәрелсә дә, нинди генә технологияләр кулланылса да, төп укыту формасы булып дәрес санала. Эшчәнлекле дәрес – нәтиҗәгә ирешүгә юнәлтелгән чаралар системасы ул. Заманча дәреснең төп эчтәлеге укучыларда универсаль уку гамәлләрен (алга таба – УУГ) формалаштырудан гыйбарәт. УУГ – танып белү күнекмәләре һәм уку мотивациясе булдыруга хезмәт итә торган гомуми гамәлләр. Алар укучыларга уку эшчәнлеген оештырырга һәм төп компетенцияләргә ия булу мөмкинлеген тудырырга ярдәм итәргә тиеш. Методистлар эшчәнлекле дәреснең нигезен тәшкил итә торган берничә факторны атыйлар: дәрес укытучы белән укучының уртак эшчәнлеге аша хакыйкатьне ачып бирү һәм аңлауга юнәлтелә; хакыйкатьне аңлау субъекты буларак, укучы дәреснең төп кыйммәте итеп билгеләнә; дәрес – укучы тормышының мөһим бер өлеше, шуңа күрә аны югары дәрәҗәдә үткәрү таләп ителә.

Дәрес төрле этаплардан торса да, ул эчке логикага буйсынган бербөтен процесс буларак кабул ителә. Заманча дәрестә барлык мәсьәләләр дә комплекслы, ягъни үзара тыгыз бәйләнештә хәл ителә. ФДББСны гамәлгә кертүгә карап, укытучыга үз эшчәнлегендә уңышлы традицион алымнарны кулланудан һич тә баш тартырга ярамый. Киресенчә, аларны саклап калу һәм планлаштырылган нәтиҗәләргә ирешү максатыннан файдалану мөһим. Ә инде заманча педагогик технологияләр белем бирү барышын, белемнәрне үзләштерү нәтиҗәләрен, төрле чараларны планлаштыруны һәм гамәлгә ашыруны үз эченә ала. Әлеге эшләр, яңалыклар кертү исәбенә, укыту процессын камилләштерүгә, яңа укыту-методик комплекслар һәм компьютер программалары, интерактив уеннар белән тәэмин итүгә юнәлтелгән. Бүгенге көндә урта гомуми белем бирү системасында киң кулланыла торган технологияләрне санап үтик: проектлар технологиясе; проблемалы укыту технологиясе; уен технологиясе; үстерелешле укыту технологиясе; интегратив укыту технологиясе; модульләп укыту технологиясе; этнопедагогик технология; дистанцион технология; кейс технологиясе (ситуацияне анализлау методы); тәнкыйди фикерләү технологиясе; алга китеп (опережающая) укыту технологиясе; концентрик белем бирү технологиясе; интенсив укыту технологиясе һ.б. Укучыларның татар теле буенча белемнәре сыйфатын яхшырту өчен, укытучылар әлеге технологияләрдән системалы һәм урынлы файдаланырга тиеш. Татар теле дәресләрендә заманча технологияләрне куллану укытучыга түбәндәге максатларга ирешү мөмкинлекләре тудыра:

татар телен өйрәнүгә кызыксыну уяту; укучыларның танып белү эшчәнлеген активлаштыру; укучыларның иҗади мөмкинлекләрен ачып бирү һәм иҗади үсешен тәэмин итү; укучыларга җитәрлек мәгълүмат бирү; уку материалын аңлаешлы итеп җиткерү; белемнәрне системага салу; үзлектән белем алуны яхшырту; укучыларда эзләнү-тикшеренү теләге уяту; предметара бәйләнеш булдыру. Күренекле җәмәгать эшлеклесе һәм мәгърифәтчебез Р. Фәхретдин үз чорында бу мәсьәләгә карата бик тә үтемле сүзләр әйтеп калдырган: «Балаларыгызны үзегезнең заманыгыздан башка заман өчен укытыгыз, чөнки алар сезнең заманыгыздан башка бер заманда яшәү өчен дөньяга килгәннәр». Әлеге фикер бүгенге көндә дә актуальлеген югалтмый, шуңа күрә бу сүзләрне һәр укытучы үзе өчен эш шигаре буларак кабул итсен иде.

Татар теле дәресләрен иҗади якын килеп алып баручы укытучылар, заман таләпләренә туры килгән биремнәрдән файдаланып, укучыларда сөйләм осталыгы, тел осталыгы, этномәдәни осталык булдыруга омтылалар. Тәҗрибәле укытучыларның дәресләрендә киң кулланыла торган эш төрләренә мисаллар китереп үтик. Сөйләм осталыгы үз эченә телдән сөйләм һәм язма сөйләмне ала. Методистлар фикеренчә, һәр төргә бәйле аерым күнегүләр куллану зарур. Мәсәлән, телдән сөйләм үстерү биремнәре: *Җөмләләрне укыгыз һәм сораулар куегыз. Диалогны тулыландырыгыз. Диалогны дәвам итегез. Ситуациягә бәйле репликаларны әйтегез. Туры килгән репликаны табыгыз. Ике рәсемне чагыштырыгыз һәм алардагы аермалар турында әйтегез. «Башкалабыз – Казан» темасына ток-шоу оештырыгыз (1 нче төркем – белгечләр, алар чыгыш ясыйлар; 2 нче төркем – экспертлар, алар кызыклы фактлар турында хәбәр итәләр; 3 нче төркем – тыңлаучылар, алар сораулар бирәләр). Онлайн аралашуда чит илләрдәге татарларга бүгенге Татарстан турында сөйләгез. Укылган текстның төп эчтәлеген 2–3 җөмлә белән әйтеп бирегез. Сез китапханәгә актив йөрүче укучы буларак интервью бирәсез. Сорауларны игътибар белән тыңлагыз һәм тулы җаваплар бирегез (Сез кайсы китапханәгә йөрисез? Яраткан язучыларыгыз кемнәр? Яшьләр нәрсәләр турында укырга яраталар? Татар язучыларыннан кемнәрнең иҗаты белән таныштыгыз? Әдәбият дәресләрендә нәрсәләр эшлисез?) Телләр өйрәнү турында сөйләгез. Сөйләмегездә түбәндәге сорауларга җаваплар да булсын: Мәктәптә нинди телләр өйрәнәсез? Татар теле дәресләрендә нишлисез? Телләр белү ни өчен файдалы? Чит телләрне яхшы белү өчен, нәрсәләр эшләргә кирәк?* һ.б.

Язма сөйләмгә өйрәтү күнегүләренә мондый мисаллар китерергә мөмкин:

Җөмләләрне тулыландырып языгыз (ахырын, башын язып бетерегез; дәвам итеп языгыз). Беренче җөмләнең эчтәлегенә туры китереп, икенче җөмләне языгыз (Безнең монда яши

башлавыбызга ун ел үткән инде. Без биредә ... яши башладык (ун ел элек)). *Күренекле шәхестән интервью алу өчен, 8–10 сорау төзеп языгыз. Мәктәбегездә буласы чара турында белдерү языгыз. Үрнәк буенча котлау языгыз (туган көн, юбилей, һөнәри бәйрәм, гаилә бәйрәме). Интернеттан файдаланып, һәр ел фасылы (һәр ай) турында сынамышларга мисаллар языгыз. Җөмләләрне җәенкеләндереп языгыз. Рәсемнәр буенча җөмләләр төзеп языгыз. Рәсемнәргә карап, бирелгән җөмләләрне тиешле эзлеклелектә языгыз. Сюжетлы картина буенча хикәя төзеп языгыз. Үрнәк буенча реклама тексты төзеп языгыз. Хикәянең ахырын язып бетерегез. Тормышыгызда булган кызыклы вакыйга турында языгыз. Дустыгызның сорауларына җавап биреп, аңа хат языгыз. «Тормышыма ни өчен рәхмәтлемен?» темасына эссе языгыз* һ.б.

Тел осталыгы булдыруга хезмәт итә торган биремнәргә тукталып үтик: *Тизәйткечне (санамышны) тыңлагыз һәм кабатлагыз. Хәрефләрдән сүзләр төзеп языгыз. Анаграммаларга мисаллар әйтегез (үрнәк: сукно – конус; атлас – салат). Сүзләргә сораулар куегыз. Кирәкле сүзләрне куеп, текстны укыгыз. Сүзләрне кирәкле формада куеп, текстны укыгыз. Сүзләрдән җөмләләр төзеп әйтегез. Текстны укыгыз һәм туры килгән сүзне билгеләгез. Үрнәк буенча җөмләләр төзеп әйтегез. Үткән вакыйгага карата мөнәсәбәтегезне белдерегез һәм бәя бирегез (очрашу, бәйрәм, ярыш, конкурс, шәһәр яки республика күләмендәге чара).* ***Җ*** *хәрефенә башланган сүзләрдән җөмлә төзеп языгыз. Сүзләрдән чылбыр төзеп языгыз. Сүзләрне синонимнары (антонимнары) белән алыштырып, җөмләләрне укыгыз* һ.б.

Алга таба китереләчәк биремнәр укучыларда этномәдәни осталык булдыру максатыннан кулланыла. Мисал өчен: *Итагатьле сүзләрне (сөйләм гыйбарәләрен) кулланып, әңгәмә корыгыз. Сөйләм гыйбарәләрен татарча әйтегез (Пока! С приездом! Счастливо доехать! До новой встречи! Вы очень добры. Браво!). Татарстанда яшәүче халыкларны һәм аларның милли бәйрәмнәрен атагыз. Милли бәйрәмнәр турында күмәк сөйләшү (полилог) үткәрегез. Интернеттан Татарстан халыклары Ассамблеясы һәм Дуслык йорты турында мәгълүмат табып сөйләгез. «Бәйрәме бар халык – бай халык» темасына проект эше яклагыз. «Шәһәребезнең бер һәйкәле» темасына презентация әзерләп сөйләгез. Кунакларны туган ягыгыз белән таныштырып, мәктәп музеенда экскурсия үткәрегез. «Кече Ватаным» темасына мәктәп газетасы өчен мәкалә языгыз. «Татарстан – уртак йортыбыз» фестивалендә катнашу өчен чыгыш әзерләгез. «Халыклар дуслыгы – Татарстан байлыгы» темасына ток-шоу оештырыгыз. РФ төбәкләрендә һәм чит илләрдәге татар милли оешмаларының эшчәнлеге турында мәгълүмат табыгыз һәм сөйләгез. Яраткан татар милли ризыкларыгыз турында видеосюжет әзерләгез* һ.б. Алдынгы

тәҗрибә күрсәткәнчә, шундый эш төрләре укучыларда белем бирү стандарты таләп итә торган регулятив, танып белү, коммуникатив уку гамәлләре формалаштырырга ярдәм итә, һәм һәр укучы үз эшчәнлеген мөстәкыйль һәм нәтиҗәле оештырырга өйрәнә. Алар укучыларның яшь үзенчәлекләрен исәпкә алып сайлана, дәреснең һәр этабында – мотивлаштыру, актуальләштерү, танып булү эшчәнлеген оештыру, ял итү, белемнәрне ныгыту, нәтиҗә ясауда кулланыла. Шулай эшләгәндә генә, татар теле дәресе, чын мәгънәсендә, эшчәнлекле дип атала ала. Күренекле педагог В.А. Сухомлинский сүзләре белән әйткәндә: «Дәрес – укытучының гомуми һәм педагогик культурасын, акыл байлыгын һәм эрудициясен чагылдыра торган көзге ул» [Фәтхуллова, б. 49]. Әйтелгәннәрдән чыгып, заманча дәрестә укытучының төп бурычларын ассызыклап китик: уңышка ирешү ситуациясе тудыру; балаларның эшчәнлеген хуплау; аларны бер-берсе белән киңәшләшергә өйрәтү; сыйныфташлары арасында аерым укучының абруен күтәрү; коллектив эшчәнлек оештыру; чыганаклардан файдаланып, яңа мәгълүмат табарга күнектерү. Чын укытучы, һичшиксез, теләсә нинди шартларда, теләсә нинди формадагы дәресне үткәрергә әзерлекле була һәм үз эшенә һәрвакытта тәнкыйть күзлегеннән карарга тырыша.

Казан федераль университетының Филология һәм мәдәниятара багланышлар институтында берничә ел инде укытучыларның квалификациясен күтәрү программалары тормышка ашырыла. Аларның эчтәлеге, урта гомуми белем бирү оешмаларында татар телен һәм әдәбиятын укытканда, ФДББСның төп таләпләрен гамәлгә кую мәсьәләләренә багышланган. Әлеге программа кысаларында, семинарлар белән гамәли дәресләрдән тыш, мәктәпләрдә стажировкалар үткәрү дә каралган. Курсларга килгән укытучылар, төркемнәргә бүленеп, төрле мәктәпләрнең педагогик эшчәнлеге белән танышалар, татар теленнән ачык дәресләр һәм сыйныфтан тыш эшләр барышын карыйлар, аларны анализлау һәм фикер алышуда катнашалар. Шунысы шатландыра: стажировка мәйданчыкларында, тәҗрибәле укытучылар белән беррәттән, яшь мөгаллимнәр дә үзләренең методик табышлары белән уртаклаша, казанышларын күрсәтә. Шул ук вакытта дәрес барышында кайбер методик җитешсезлекләр дә күзгә ташлана. Дәресләрне анализлаганда, укытучылар проблемалы урыннарга бәйле үз тәкъдимнәрен әйтеп баралар, аларны хәл итү юлларын бергәләп билгелиләр. Типик кимчелекләрне гомумиләштереп атап үтик: төп игътибарны сөйләм күнегүләренә юнәлтмәү; укучыларның мөстәкыйль эшчәнлегенә җитәрлек вакыт бүлеп бирмәү; дәреснең эзлеклелеген бозу; дәрес барышында үзгәрешләр кертә белмәү, ягъни импровизациягә сәләтле булмау; аерым укучыларның эшчәнлегенә индивидуаль якын килмәү; барлык укучыларны танып белү эшчәнлегенә тартмыйча, берничәсе белән генә эшләү; дәрес-

нең тәрбияви әһәмиятен исәпкә алмау; укучылар белән аралашуда итагатьлелек сакламау; хаталарны төзәтүне дөрес оештырмау; укучыларның эшчәнлегенә объектив бәя бирмәү һ.б.

Йомгак ясап әйткәндә, укытучылар, заман белән бергә атлап, укучыларда кызыксыну уята торган алымнар куллануга омтылса һәм урта гомуми белем бирү өлкәсендәге үзгәрешләрне алдан тоеп эш итсә, мәктәпләрдә туган тел дәресләренең сыйфаты һәм нәтиҗәлелеге бермә-бер артыр иде. Ә бу исә, үз чиратында, укучыларны рухи һәм әхлакый яктан тәрбияләп, аларны көндәлек тормышта, полиэтник җәмгыятьтә үзара аңлашып һәм хезмәттәшлек итеп яшәргә әзерләр иде.

Әдәбият

1. 2018/2019 нчы уку елында татар телен укыту буенча методик тәкъдимнәр / төз.: Р.Р. Шәмсетдинова, Р.Ф. Фәттахова, Л.Г. Гыйләҗева... Казан: Татарстан Республикасы Мәгарифне үстерү институты, 2018. 62 б.

2. ФГОС. Настольная книга учителя / В.И. Громова, Т.Ю. Сторожева. Саратов, 2013. 120 с.

3. Фәтхуллова К.С. Заманча дәрес – сыйфатлы белем нигезе // Мәгариф. 2016. № 8. Б. 48–49.

4. Халилова Х.М. Педагогические требования к учителю современной общеобразовательной школы // Образование и воспитание, 2015. № 3. С. 16–17. URL https://moluch.ru/th/4/archive/9/160/ (мөрәҗәгать итү датасы: 14.10.2018)

Фәтхуллова Кадрия Сөнгать кызы,
педагогика фәннәре кандидаты, Казан федераль университетының гамәли тел белеме һәм тюркология кафедрасы доценты